

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορικά και βιογραφικά συμφραζόμενα. Πρόσληψη.

Εξεταζόμενα εκ των υστέρων τα τρία μείζονα έργα του Βιργίλιου δίνουν την εντύπωση ότι διαγράφουν μια προκαθορισμένη ποιητική πορεία που αφορμάται από τον ταπεινό, μυθοπλαστικό κόσμο των ποιμένων στις *Εκλογές*, περνά μέσα από τις πρακτικές ανησυχίες των *Γεωργικών* – που έχουν ως θέμα τη ζωή της υπαίθρου στον πραγματικό κόσμο εκείνης της εποχής – και κορυφώνεται στο έπος της *Αινειάδας*, η οποία απευθύνεται στις ευρύτερες ανησυχίες της ρωμαϊκής ιστορίας και πολιτικής.¹ Συγχρόνως και τα τρία έργα καλύπτουν κλιμακωτά όλο το

---

1. Σχετικά με τη δημιουργία και καθιέρωση εκ μέρους του Βιργίλιου μιας ποιητικής τελεολογίας στα τρία μείζονα έργα του βλ. C. Hardie, *The Georgics: A Transitional Poem* (Abingdon 1971)· R. F. Thomas, 'From *recusatio* to commitment: the evolution of the Virgilian programme', *PLLS* 5 (1986) 61-73· E. Theodorakopoulos στο Martindale (1997) 155-65. Η αίσθηση ενότητας στο βιργιλιανό σεντε εκφράζεται σχηματικά στη μεσαιωνική *Rota Virgilioi*, ένα διάγραμμα που δείχνει την ιεραρχική αλληλουχία ανάμεσα στα τρία έργα όσον αφορά το ύψος (απλό, μεσαίο, υψηλό) και το θέμα (βουκολικό, γεωργικό, πολεμικό): βλ. Wilkinson (1969) 274· E. R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, μτφ. W. R. Trask (London, Henley, and New York 1953) 201 σημ. 35, 232. Για την επίδραση της βιργιλιανής αλληλουχίας στην πορεία των με-

φάσμα της ειδολογικής ιεράρχησης, συνθέτοντας ένα αενιτε με ισχυρή συνοχή, καθώς στα μεταγενέστερα ποιήματά του ο Βιργίλιος παραπέμπει, ίσως πολύ περισσότερο από ό,τι η πλειοψηφία των ποιητών, στα δικά του πρωϊμότερα έργα.² Και στα τρία έργα του κυριαρχεί η έντονη αίσθηση ότι τοποθετούνται σε ένα κρίσιμο σημείο της ιστορίας, και (ιδίως στις *Εκλογές* και την *Αινειάδα*) κυριαρχεί η εξίσου έντονη αίσθηση ότι η ατομική περίπτωση εκτίθεται στο ιστορικό γίγνεσθαι.

Σύμφωνα με τους αρχαίους Βίους ο ίδιος ο Βιργίλιος αναμείχθηκε σε μεγάλο βαθμό στα σημαντικά ιστορικά γεγονότα της εποχής του, τα οποία βίωσε τόσο από την πλευρά των χαμένων, όταν (όπως λέγεται) το αγρόκτημα του πατέρα του κατασχέθηκε στις απαλλοτριώσεις μετά τη μάχη των Φιλίππων το 42 π.Χ., όσο και από την πλευρά των νικητών, όταν με το ποιητικό του χάρισμα κέρδισε την προστασία του Οκταβιανού / Αύγουστου και του Μαικήνα.³ Η ιστορία ότι ο Βιργίλιος απήγγειλε τα *Γεωργικά* στον Οκταβιανό στην Ατέλλα κατά την επιστροφή του τελευταίου στη Ρώμη το 29 π.Χ. ύστερα από τη ναυμαχία του Ακτίου (*Vita Donati* 27) δίνει μια ιδέα για το πόσο κοντά βρέθηκε στο κέντρο

ταγενέστερων ποιητών (π.χ. του Spencer και του Milton) βλ. L. Lipking, *The Life of the Poet: Beginning and Ending Poetic Careers* (Σικάγο και Λονδίνο 1981) xi.

2. F. Klingner, 'Die Einheit des virgilischen Lebenswerkes', *MDAI(R)* 45 (1930) 43-58 [= *Römische Geisteswelt* (Μόναχο 1961⁴) 274-92]. Theodorakopoulos (σημ. 1).

3. Το 2^ο κεφάλαιο του Wilkinson (1969) παραμένει ακόμη ένας θαυμάσιος απολογισμός των γεγονότων και των παραδόσεων σχετικά με τη ζωή και την εποχή του Βιργιλίου· για μια λεπτομερειακή και ενημερωμένη μελέτη του θέματος βλ. Horsfall (1995) κεφ. 1. Μια εύκολα προσιτή [Σ.τ.Επιμ.: στα αγγλικά] μετάφραση του *Βίου του Βιργιλίου* του Δονάτου προσφέρει ο Camps (1969) Παράρτημα 1.

λήψης των αποφάσεων που οδήγησαν σε κοσμοϊστορικά γεγονότα. Αν και κανένα από τα ποιητικά έργα του Βιργίλιου δεν είναι γραμμένο σε πρώτο πρόσωπο, ωστόσο δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η βιργιλιανή φιλολογία και κριτική χρωματίστηκε εξαρχής με έντονο βιογραφικό ενδιαφέρον. Αυτό οδήγησε σε ποιητικά μυθιστορήματα (όπως του Hermann Broch, *Ο Θάνατος του Βιργιλίου* [Σ.τ.Μ: ελληνική μετάφραση Γ. Κεντρωτής, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 2000], που αποτελεί ορόσημο στην ιστορία του σύγχρονου μυθιστορήματος),⁴ αλλά και σε κακής ποιότητας κριτική. Παρότι η βιογραφική ερμηνεία, που χρησιμοποιήσε τα λογοτεχνικά κείμενα ως πηγές ανασύνθεσης του βίου των ποιητών, έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί, το βιογραφικό ενδιαφέρον επιζηεί με τη μορφή της σταθερής επιδίωξης ορισμένων κριτικών να προσδιορίσουν την προσωπική στάση του Βιργίλιου απέναντι στον Αύγουστο. Το μέλημα αυτό υποβόσκει σε μεγάλο βαθμό στη διαμάχη ανάμεσα στην επονομαζόμενη ‘σχολή του Harvard’ (αντι-αυγούστεια) και τη λεγόμενη ‘ευρωπαϊκή’ (αυγούστεια) σχολή (βλ. παρακ. σ. 194).

Πιο σεσοφισμένες προσεγγίσεις λαμβάνουν υπόψη το θεσμικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο των έργων του Βιργίλιου. Η πατρωνεία κατέχει κεντρικό ρόλο στην παραγωγή της αυγούστειας ποίησης: ο Peter White τείνει να υποστηρίξει ότι ποιητές όπως ο Βιργίλιος δεν έγραψαν επί παραγγελία με τον τρόπο που τα σύγχρονα συγκεντρωτικά ολοκληρωτικά καθεστώτα κατευθύνουν την προπαγάνδα, ένα μοντέλο που υπονοεί το κεφάλαιο του Ronald Syme σχετικά με «Την οργάνωση της γνώμης» στο *Roman Revolution* (μια κλασική μελέτη που μπορεί ακόμη να προτείνεται ως βασικό ανάγνωσμα στους μελετητές του Βιργί-

---

4. Σχετικά βλ. F. Cox στο Martindale (1997) 327-36.

5. White (1993)· Syme (1939).

λιου).⁵ Η ίδια η έννοια της προπαγάνδας, η καταλληλότητα εφαρμογής του όρου στην περίπτωση των αυγούστειων ποιητών, καθώς και η επάρκεια της απλής διάκρισης ανάμεσα σε «αυγούστειο» και «αντι-αυγούστειο» έχουν επίσης υποβληθεί σε γόνιμη επανεξέταση τα τελευταία χρόνια.⁶ Μπορούμε πια να θεωρήσουμε τα ποιήματα του Βιργίλιου όχι ως σχόλιο, είτε υποστήριξης είτε διαμαρτυρίας, από το περιθώριο της ρωμαϊκής ιστορίας, αλλά ως ένα σημαντικό στοιχείο καθεαυτά των ποικίλων μορφών λόγου και πολιτιστικών εκφάνσεων που διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στη δημιουργία της αυγούστειας Ρώμης. Η επανάσταση που επέφερε ο Αύγουστος ήταν όχι μόνον πολιτική αλλά και πολιτισμική· ή θα ήταν πιο κοντά στην πραγματικότητα αν λέγαμε ότι η πολιτική επανάσταση ήταν ταυτόχρονα και πολιτισμική.⁷ Ο Βιργίλιος εφιστά την προσοχή στο αδιαίρετο πολιτικής και πολιτισμού σε εκείνα τα σημεία του έργου του, όπως το προοίμιο του 3ου βιβλίου των *Γεωργικών* ή η Ρήση του Αγκίστη στο 6ο βιβλίο της *Αινειάδας*, όπου κατασκευάζει μια αναλογία ανάμεσα στα κατορθώματα των στρατιωτικών και πολιτικών ηρώων της Ρώμης και τα αντίστοιχα του ποιητή (βλ. παρακάτω σσ. 90-4, 115-7).

Σταθμό για την κατανόηση της σημασίας των εικαστικών τε-

6. D. Kennedy, βιβλιοκρ. στο Woodman, West (1984), *LCM* 9.10 (1984) 157-60· του ίδιου, '«Augustan» και «anti-Augustan»: reflections on terms of reference', στο A. Powell (επιμ.), *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus* (Λονδίνο 1992) 26-58· A. Wallace-Hadrill, 'Time for Augustus: Ovid, Augustus and the *Fasti*', στο Whitby, Hardie, Whitby (1987) 221-30.

7. Για να χρησιμοποιήσω τον τίτλο μιας σπουδαίας συλλογής μελετών που εκδόθηκαν από τους T. Habinek και A. Schiesaro, *The Roman Cultural Revolution* (Καίμπριτζ 1997)· η φράση είχε ήδη χρησιμοποιηθεί από τον A. Wallace-Hadrill στη βιβλιοκρισία του για τον Zanker (1988), *JRS* 79 (1989) 157-64.

χνών στη δημιουργία της εικόνας της αυγούστειας περιόδου αποτέλεσε το βιβλίο του Paul Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus* (Ann Arbor 1988)*, το οποίο δεν έχει να πει πολλά πράγματα για τα ίδια τα λογοτεχνικά κείμενα, προτείνει όμως πολλά εικαστικά παράλληλα με τα θέματα και την εικονοποιία των ποιημάτων του Βιργίλιου. Οι πολλές εκφράσεις στην *Αινειάδα* (βλ. παρακάτω σ. 158) αποκαλύπτουν το ενδιαφέρον του Βιργίλιου για την επικοινωνιακή δύναμη των εικόνων· μνημειακά συμπλέγματα αρχιτεκτονικής και γλυπτικής, όπως ο ναός του Απόλλωνα στον Παλατίνο λόφο, ο Βωμός της Ειρήνης, το ηλιακό ρολόι του Αύγουστου και το Forum του Αύγουστου, συνιστούν εκ των πραγμάτων μια διαδικασία νοηματοδότησης, συγκρίσιμη με αυτήν της αυγούστειας ποίησης.⁸ Πολύ πρόσφατα ο Karl Galinsky παρουσίασε μια σημαντική και συνοπτική μελέτη για την ιστορία, τη λογοτεχνία και την τέχνη της αυγούστειας περιόδου [*Augustan Culture. An Interpretive Introduction* (Πρίνστον 1996)].

Ένα από τα κριτήρια της επιτυχίας του Βιργίλιου να αντιληφθεί την ιστορική στιγμή και να δημιουργήσει ποιήματα που όχι μόνον αποτυπώνουν αλλά και δίνουν μορφή στην κρίσιμη πολιτι-

---

* Σ.τ. Επιμ.: Αγγλική μετάφραση από το γερμανικό πρωτότυπο *Augustus und die Macht der Bilder*, Μόναχο 1987, ενώ υπό έκδοση βρίσκεται και ελληνική μετάφραση από το Μ.Ι.Ε.Τ.

8. Πρόσφατα κάποιοι φιλόλογοι εφάρμοσαν στα εικαστικά μνημεία ερμηνευτικές τεχνικές που παραδοσιακά ανήκουν στις φιλολογικές σπουδές σε μια προσπάθεια αναζήτησης της πολυσημίας και αμφισημίας τους: βλ. τις (μεθοδολογικά πολύ διαφορετικές) προσεγγίσεις του G. K. Galinsky, 'Venus, polysemy, and the Ara Pacis Augustae', *AJA* 96 (1992) 457-75, και του J. Elsner, 'Cult and sculpture: sacrifice in the Ara Pacis Augustae', *JRS* 81 (1991) 50-61. Ο Hardie (1986) επίσης αναζητεί αναλογίες ανάμεσα στην εικαστική και κειμενική εικονογραφία (π.χ. 120-43, 366-9, 379).

κή και πολιτισμική επανάσταση της όψιμης ρεπουμπλικανικής και πρώιμης αυγούστειας περιόδου είναι η άμεση αναγνώριση των έργων του ως κλασικών, μια αναγνώριση που διατηρήθηκε λίγο πολύ αμειώτη έως τις μέρες μας (τι επιφυλάσσει το μέλλον είναι άλλο ζήτημα). Στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία η βουκολική ποίηση και το έπος, δύο από τα κυριότερα είδη της δυτικής παράδοσης, αυτοπροσδιορίζονται βασικά σε σχέση με τις *Εκλογές* και την *Αινειάδα*. Οι πολλές αναβιώσεις κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων χιλιετηρίδων ενός αυγούστειου αυτοκρατορικού ιδεώδους συνοδεύτηκαν συνήθως από μία εκ νέου εκμετάλλευση των βιργιλιανών κειμένων. Και δεν είναι οι φιλελεύθεροι του εικοστού αιώνα οι πρώτοι που συγκινούνται από τη μάλλον ιδιωτική και μελαγχολική εσωτερικότητα της ποίησης του Βιργίλιου· αρκεί να αναλογιστεί κανείς την τεράστια δημοτικότητα που γνώρισε η ιστορία του Ορφέα αφηγημένη από τον Βιργίλιο στο 4^ο βιβλίο των *Γεωργικών*. Το ενδιαφέρον για τις ψυχολογικές και πνευματικές πτυχές των ποιημάτων του Βιργίλιου ενισχύθηκε από την πλατιά διαδεδομένη πεποίθηση ότι ήταν μια *anima naturaliter Christiana*, ή ακόμη και ότι η 4^η *Εκλογή* αποτελούσε μια προφητεία για τη γέννηση του Χριστού (βλ. παρακάτω σ. 53).

Τα τελευταία χρόνια η μελέτη των επιδράσεων ή επιβιώσεων του Βιργίλιου απέκτησε καινούρια δυναμική χάρη στην έλευση νέων προσεγγίσεων για τις υπαινικτικές αναφορές και τη διακειμενικότητα καθώς και την πρόσληψη των κειμένων. Οι προσεγγίσεις αυτές άσκησαν διπλή επιρροή, καθώς μεταμόρφωσαν την αντίληψή μας για τον τρόπο με τον οποίο μεταγενέστεροι ποιητές χρησιμοποιούν τους παλαιότερους ποιητές, και υπονόμισαν την προηγούμενη πεποίθησή μας ότι οι καινούριες αναγνώσεις των αρχαίων κειμένων εκποτίζουν παλαιότερες. Μπορούμε πια με σιγουριά να ισχυριστούμε ότι η ανάγνωση του Βιργίλιου από τον Milton, προσιτή σε μας σήμερα μέσω της δημιουργικής μίμησης

του Βιργίλιου στο έργο του Milton, είναι κατώτερη ή ξεπερασμένη, συγκρινόμενη με εκείνη του Pöschl ή του Putnam; Η πρόσληψη του Βιργίλιου είναι ένα αχανές θέμα, και η υποσημείωσή μου παρέχει μόνον μερικούς τίτλους έργων που μπορούν να μυήσουν τον ενδιαφερόμενο αναγνώστη στο ερευνητικό πεδίο.⁹

---

9. Γενικά βλ. C. A. Martindale (επιμ.), *Virgil and his Influence* (Bristol 1984)· το καινούριο *Cambridge Companion to Virgil* [Martindale (1997)] περιλαμβάνει μερικά δοκίμια σχετικά με την πρόσληψη του Βιργίλιου. Αναντικατάστατο ακόμη παραμένει για την πρωιμότερη εποχή το έργο του Comparetti (1895)· σχετικά με την πρόσληψη της *Αινειάδας* από τους λατίνους επικούς ποιητές του πρώτου μεταχριστιανικού αιώνα βλ. Hardie (1993)· για τον ύστερο Μεσαίωνα βλ. C. Baswell, *Virgil in Medieval England. Figuring the Aeneid from the Twelfth Century to Chaucer* (Καίμπριτζ 1995). Για την Αναγέννηση: C. Kallendorf, *In Praise of Aeneas. Virgil and Epideictic Rhetoric in the Early Italian Renaissance* (Ανόβερο και Λονδίνο 1989)· του ίδιου, *Virgil and the Myth of Venice: The Materiality and Ideology of Reading* (Οξφόρδη 1999)· C. Martindale, *John Milton and the Transformation of the Ancient Epic* (Λονδίνο και Σύδνεϋ 1986), κεφ. 3, 'Virgil'. Για τη σύγχρονη εποχή: T. Ziolkowski, *Virgil and the Moderns* (Πρίνστον 1993).